

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

А.В. Чобанян¹⁴

викладач кафедри корекційної та інклюзивної освіти,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка м. Суми, Україна
e-mail: Chobanyan_av@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПСИХОЛОГОВ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ

А.В. Чобанян

преподаватель кафедры коррекционного и инклюзивного образования,
Сумской государственной педагогической университет имени А.С. Макаренка, г. Сумы, Украина

THEORETICAL ANALYSIS OF THE TRAINING OF FUTURE SPECIAL PSYCHOLOGISTS IN THE IMPLEMENTATION OF PSYCHO-PEDAGOGICAL SUPPORT

Anna Chobanyan

Lecturer of the Department of Correction and Inclusive Education
A.S. Makarenko State Pedagogical University of Sumy, Sumy, Ukraine

У статті підкреслено роль вищих навчальних закладів, покликаних готувати кадри у відповідності до запитів суспільства. Автором здійснено теоретичний аналіз підготовки кваліфікованих спеціалістів у галузі спеціальної психології до психолого-педагогічного супроводу розумово відсталих дітей та їх сімей. На підставі результатів теоретичного аналізу наукових праць за останні десятиліття з проблематики психологічної роботи із сім'єю дитини з порушеннями інтелекту та підготовки майбутніх спеціалістів до неї, зроблено висновки про доцільність розробки сучасних підходів до підготовки майбутніх спеціальних психологів до психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю та їх сімей.

Ключові слова: професійна підготовка, спеціальні психологи, психолого-педагогічний супровід, сім'ї дітей з порушеннями інтелекту.

В статье подчеркнута роль высших учебных заведений, призванных готовить кадры в соответствии с запросами общества. Автором осуществлен теоретический анализ подготовки квалифицированных специалистов в области специальной психологии в психолого-педагогического сопровождения умственно отсталых детей и их семей. На основании результатов теоретического анализа научных работ за последние десятилетия по проблематике психологической работы с семьей ребенка с нарушениями интеллекта и подготовки будущих специалистов к ней, сделаны выводы о целесообразности разработки современных подходов к подготовке будущих специальных психологов к психолого-педагогического сопровождения детей с умеренной умственной отсталостью и их семей.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, специальные психологи, психолого-педагогическое сопровождение, семьи детей с нарушениями интеллекта.

The article emphasized the role of higher education institutions designed to train personnel in accordance with the needs of society. The author carried out a theoretical analysis of the training of qualified specialists in the field of special psychology in psycho-pedagogical support of mentally retarded children and their families. Based on the results of the theoretical analysis of scientific papers over the past decade on the issue of psychological work with the family of a child with intellectual disabilities and the training of future specialists to her conclusions about the feasibility of developing modern approaches to the preparation of future special psychologists to psychological and pedagogical support for children with moderate mental retardation and their families.

Key words: vocational training, special psychologists, psycho-educational support, family, children with intellectual disabilities.

¹⁴ © Чобанян Анна Варужанівна, 2015

Ліцензується на умовах Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)

Постановка проблеми. Сьогодні в суспільстві створюються умови, що дозволяють кожній дитині, підлітку, юнакові з порушеннями інтелекту інтегруватися в соціум. Разом з тим, тільки спеціально підготовлений фахівець зможе забезпечити дитині з порушеннями інтелекту професійну допомогу і кваліфіковану підтримку, здійснити психолого-педагогічний супровід та забезпечити її взаємодію з суспільством.

Аналіз актуальних досліджень. Професійна підготовка кваліфікованих кадрів, як системна діяльність держави щодо конкретної особистості, суспільства в цілому висвітлена у законодавчій, виконавчій, судовій, інформаційній та інших галузях. Вони мають на меті створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов для поширення системного підходу до освітніх процесів, розвитку інтелектуального та духовного потенціалу українського суспільства.

Головні напрями і показники державної інноваційної політики визначені у “Концепції науково-технічного та інноваційного розвитку України” (1999р.), Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті та проголошено, що лише за умови зростання освітнього потенціалу суспільства може бути забезпечене “впровадження нових і новітніх інформаційних технологій, що дасть змогу протягом 10-15 років скоротити відставання у темпах розвитку, а з часом – суттєво наблизитися до рівня і способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу” [4].

Поява в останні десятиліття нових соціальних-психологічних проблем української сім’ї яка виховує дитину з порушеннями інтелекту змінює й з кожним роком ускладнює зміст психолого-педагогічної та психологічної роботи з нею, відповідно змінюється й зміст професійної підготовки фахівців цього профілю. Вважаємо, що створення для дітей з порушеннями інтелекту оптимального виховного середовища через посередництво поліпшення соціально-психологічного клімату сім’ї – одне з професійних завдань спеціального психолога в процесі психолого-педагогічного супроводу. Разом з тим вплинути на клімат сім’ї він може, використовуючи різні форми, засоби та прийоми дієвої психологічної допомоги.

Проблематика психологічної роботи із сім’єю дитини з порушеннями інтелекту за останні десятиліття ввійшла до кола наукових інтересів багатьох дослідників, серед яких Е.В. Тиха (формування самосвідомості батьків, які переживають психотравмуючу ситуацію), Л.М. Шипіцина (взаємини в родині, де виховуються діти з розумовою відсталістю; особистісні особливості матерів, що виховують дітей з розумовою відсталістю), Е.Г. Ейдемільер, В. Юстицькіс (структурно-функціональні особливості сімей із психічно хворим; основні напрями розвитку сім’ї психічно хворого), Р.Ф. Майрамян, В.А. Вишневський (зміна соматичного стану батьків; поява у батьків різних соматичних захворювань, астенічних та вегетативних розладів, депресивної симптоматики), В.В. Ткачова (виникнення у батьків дітей-інвалідів особистісних порушень, певних характерологічних рис особистості, переважаючих особистісних тенденцій), І.Б. Іванова (соціально-психологічні проблеми родин), О.Р. Малер, Г.В. Цикото (навчання батьків ефективним засобам взаємодії із дитиною у побутових й навчальних ситуаціях) тощо [8]. Це підкреслює значущість вчасного надання психолого-педагогічної допомоги сім’ям дітей з порушеннями інтелекту.

Разом з тим спостерігаємо дефіцит вітчизняних досліджень, присвячених розробці теоретичних основ й удосконаленню практики професійної підготовки майбутніх спеціальних психологів до роботи із сім’єю дитини з особливостями інтелектуального розвитку.

Мета статті здійснити теоретичний аналіз розробки підходів до підготовки майбутніх спеціальних психологів до психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю та їх сімей.

Виклад основного матеріалу. Для проведення необхідного аналізу літератури з досліджуваної проблеми ми обрали два основні напрями: по-перше, це аналіз джерел, що дають уявлення про основні проблеми професійної освіти на рівні вищої школи, зокрема про проблеми професійної підготовки

майбутніх спеціальних психологів; по-друге, дисертаційні праці, що характеризують сучасну систему професійної підготовки майбутніх фахівців до роботи з сім'ями.

Проблеми вищої професійної освіти та власне професійне становлення майбутнього психолога у вищій школі за останні півстоліття досліджувалися багатьма вітчизняними вченими й радянського, і пострадянського просторів.

Аналіз літературних джерел показав, що в сучасній вітчизняній психології є чимало досліджень, присвячених різноманітним психологічним аспектам професійної діяльності і професіоналізації особистості загалом (О.П. Єрмолаєва, Л.М. Захарова, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Т.В. Кудрявцев, С.Д. Максименко, М.С. Пряжніков, та ін.) і професійного становлення майбутніх психологів зокрема (Г.С. Абрамова, І.П. Андрійчук, М.В. Бадалова, О.Ф. Бондаренко, Ж.П. Вірна, Л.В. Долинська, І.А. Зязюн, Н.Л. Коломінський, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель та ін.) [5;10].

У працях цих учених знаходимо думку про те, що професійна підготовка майбутніх психологів повинна здійснюватись у новій особистісно орієнтованій парадигмі, передбачати актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтуватись на формування професійної компетентності психолога, а також створення системи професійних навичок, які дозволяють досягати професійного успіху, самореалізації, набуття професійної культури спілкування, професійної інтуїції, рефлексії.

Вагомі наукові здобутки в розробці актуальних проблем психології вищої школи належать українським ученим: психічний розвиток особистості в навчально-виховному процесі (Г.С. Костюк), психологічні засади формування особистості майбутнього вчителя (Д.Ф. Ніколенко), психологічне обґрунтування методів і прийомів навчання у вищій школі (А.М. Алексюк), психолого-педагогічні умови професійної адаптації молодого педагога (О.Г. Мороз), стратегія становлення моральності особистості (І.Д. Бех), психологічні засади формування громадянської свідомості і національної самосвідомості молоді (М.Й. Боришевський), детермінанти і психологічні механізми розвитку соціальної активності дітей і молоді (О.В. Киричук), психологічні особливості сучасного студентства (О. Ф. Бондаренко, В. А. Семиченко), оптимізація взаємин викладачів і студентів (В.В. Власенко) [12, с. 4-16]. У корекційній педагогіці різним аспектам проблеми підготовки спеціальних психологів присвячено праці В.І. Бондаря, С.Е. Гайдукевич, І.Г. Єременка, Н.Ф. Засенко, В.В. Засенко, І.П. Колесника, А.А. Колупаєвої, М.З. Кота, В.А. Лапшина, С.П. Миронової, Н.М. Назарової, Ю.В. Пінчук, Л.М. Руденко, В.М. Синьова, С.В. Федоренко, Л.І. Фомічової, О.П. Хохліної, С.Н. Шаховської, А.Г. Шевцова, О.Е. Шевченко, М.К. Шеремет, М.Д. Ярмаченка та ін. Автори наголошують на винятковій важливості професійної діяльності психологів спеціальних шкіл, пов'язаній із корекційним спрямуванням навчання і виховання дітей з психофізичними вадами.

Визначаючи особливості педагогічного процесу в спеціальній школі для дітей з вадами інтелекту дослідники одностайні у висновку, що корекційна спрямованість становить його сутність Н.Г. Байкіна, В.В. Золотоверх, В.І. Бондар, Л.С. Вавіна, Л.С. Виготський, О.М. Граборов, Т.М. Дегтяренко Г.М. Дульнев, І.Г. Єременко, Л.В. Занков, А.І. Капустін, М.О. Козленко, В.О. Липа, Г.М. Мерсіянова, С.П. Миронова, В.М. Синьов, Н.М. Стадненко, Б.К. Тупоногов, О.П. Хохліна та ін.

Корекційна робота є специфічним видом психологічної діяльності, від якої залежить реалізація повсякденних і перспективних цілей спеціальних освітніх закладів, та складовою професійної діяльності спеціального психолога незалежно від займаної посади [6, с. 70-72].

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, поза увагою дослідників залишилося обґрунтування методологічних основ системності підготовки спеціальних психологів до роботи з сім'ями дітей з порушеннями інтелекту. Фундаментальні праці, теоретичні положення й практичні рекомендації представлених авторів неодноразово аналізувалися в роботах, присвячених вивченню проблем формування професіоналізму, майстерності, знань, умінь, навичок і особистих якостей психологів, формування готовності ефективно виконувати професійні функції, а також проблем

підготовки до різноманітних видів діяльності в навчальний і позанавчальний час з дітьми та батьками в мікросоціумі тощо.

Зупинимось на новітніх психолого-педагогічних дослідженнях практичного спрямування – дисертаційних працях українських учених останніх п'ятнадцяти років. У всьому цьому масиві для нас особливий інтерес становили кілька дисертацій, тією або іншою мірою присвячених професійній підготовці фахівців до роботи із сім'єю. Це дослідження Т. Жаровцевої (підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями) [2]; Н. Бугаєць (підготовка майбутніх учителів до роботи із сім'єю учня) [1], Н. Ковалевської (підготовка студентів факультетів дошкільної педагогіки до роботи в сім'ях) [3], Н. Стрельнікової (формування в студентів педагогічних ВНЗ культури спілкування з батьками учнів шкіл) [7], Т. Шанскової (підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи з батьками) [11].

Предметом дослідження Т. Жаровцевої стала підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями [2]. Дослідниця визначила такі чинники ефективної підготовки студентів до роботи з неблагополучними сім'ями: толерантність викладача у взаєминах зі студентами; наявність рефлексії в педагогічній діяльності; потреба педагога у творчій діяльності; здатність до педагогічного прогнозування; варіативність функціонально-рольових позицій взаємодії викладача зі студентами; здатність до емпатії; педагогічна мобільність; критичний склад мислення викладача ВНЗ; професійна компетентність. Критеріями готовності майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями в роботі стали пізнавально орієнтований, діяльнісний, ціннісно-сенсовий і потребнісно орієнтований.

Т. Жаровцева зазначає, що педагогічними умовами підготовки визначено впровадження кредитно-модульної системи в процес підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти; забезпечення рефлексії в системі підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти; педагогізацію взаємодії з неблагополучними сім'ями на основі інтерактивного підходу; конструювання особистісно орієнтованих технологій підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти; міждисциплінарну інтеграцію змісту вищої педагогічної освіти; оволодіння діагностичною діяльністю при організації педагогічної підтримки неблагополучної сім'ї.

У її дослідженні описано чотири основних структурних компоненти готовності майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями [2]. Серед методів формування професійної готовності працювати з неблагополучною сім'єю особливу увагу дослідниця приділяє психолого-педагогічним тренінгам. В експериментальній роботі було використано рефлексивно-творчі методи активного соціального навчання (дискусійні та ігрові методи). Формами роботи слугували лабораторні заняття із самопізнання, складання програм професійного становлення, тренінги, складання індивідуальних творчих програм педагогічних практик. Також під час проведення експерименту використовувалися різні види педагогічних проектів.

У дослідженні Н. Бугаєць науково обґрунтовано компоненти змісту та виявлено умови успішної професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня (мотиваційний, гностичний, процесуально-діяльнісний); розроблено технологію особистісно орієнтованої професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя до роботи з сім'єю учня [1]. Реалізація запропонованої особистісно орієнтованої технології передбачає діагностику готовності студентів до роботи з сім'єю учня, стимулювання до самодіагностики й самооцінки, створення умов для індивідуалізації та диференціації підготовки, варіативне навчання, удосконалення оцінки готовності студентів, забезпечення самооцінки професійно важливих характеристик майбутнього фахівця.

Підготовці майбутніх домашніх вихователів присвячено роботу Н. Ковалевської [3]. На основі практико орієнтованого підходу дослідницею розроблено авторську модель удосконалення підготовки

майбутніх вихователів до роботи в сім'ї (компоненти: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контроль-регулятивний та оцінно-результативний). Модель реалізовано через такі нетрадиційні методи та форми роботи, як „лекція вдвох”, брейн-стормінг, наукові аукціони, аналіз та обговорення педагогічних досліджень, кінострічок, творів художньої літератури, тренінги, моделювання педагогічних ситуацій та ін. Н. Ковалевською розроблено педагогічні умови вдосконалення підготовки студентів факультетів дошкільної педагогіки до роботи в умовах сім'ї: реалізація авторської моделі; навчання студентів здійснювати організацію навчально-виховного процесу в сім'ї, набуття досвіду оцінювання власної діяльності, оволодіння елементарними законодавчо-правовими знаннями, оволодіння комунікативними та імпровізаційними вміннями, оволодіння сучасними гувернерськими педагогічними технологіями та вміння їх реалізовувати в конкретних соціально-педагогічних ситуаціях.

Як підсистему цілісної системи професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів роботу з формування в студентів педагогічної культури спілкування з батьками школярів досліджувала Н. Стрельнікова [7]. Завдяки чіткому визначенню поняття педагогічної культури спілкування майбутніх учителів з батьками школярів, виділенню основних критеріїв характеристик її певних рівнів були розроблені й визначені чотири рівні сформованості в студентів педагогічної культури спілкування з батьками учнів. Робота з теоретичної підготовки студентів здійснювалася за напрямками: засвоєння знань про сутність і особливості сучасної сім'ї, її виховний вплив на дитину, про значення спілкування вчителя з батьками учнів; залучення студентів до науково-дослідної роботи; формування в студентів умінь та навичок професійного рівня спілкування з батьками учнів; формування вмінь культури спілкування в процесі пропаганди педагогічних знань на педагогічній практиці. Провідну роль у формуванні педагогічної культури спілкування з батьками учнів автор відводить активним методам навчання.

Зауважимо, що, незважаючи на увагу з боку сучасних дослідників до соціальних, педагогічних, психологічних, правових проблем сім'ї до взаємодії з нею й, відповідно, до підготовки спеціалістів до цієї діяльності, в Україні тематика професійної підготовки саме спеціальних психологів до роботи із сім'ями дітей з порушеннями інтелекту залишається недостатньо розробленою. Механічне перенесення накопиченого багаторічного досвіду з підготовки фахівців в основному педагогічного профілю до роботи із сім'ями дітей з порушеннями інтелекту в цьому випадку цілком неприйнятне.

Проведений аналіз змісту сучасних дисертаційних робіт, близьких до предмета нашого дослідження, дозволив систематизувати результати прикладних досліджень проблем психолого-педагогічної підготовки фахівців до роботи із сім'єю (вихователів, учителів). Зокрема, аналіз наукової літератури з проблеми підготовки спеціального психолога до роботи із сім'єю дозволив нам визначити в загальному вигляді основні напрями нашого дослідження. До них можна віднести: вивчення структури й організації психолого-педагогічної роботи із сім'єю, особливостей її функціонування; оптимізація процесу професійної підготовки психологів з позиції розробки й упровадження психолого-педагогічних умов підготовки майбутніх фахівців до роботи із сім'єю; удосконалення змістовного та технологічного аспектів підготовки спеціальних психологів до взаємодії із сім'єю з урахуванням вимоги відповідності сучасним тенденціям розвитку психолого-педагогічної сфери діяльності й вищої професійної освіти.

Втім, здійснений теоретичний аналіз розробки підходів до підготовки майбутніх спеціальних психологів до психолого-педагогічного супроводу розумовою відсталих дітей, дозволив встановити, що цій проблемі присвячено обмаль досліджень. Переважають наукові праці, присвячені проблемі супроводу дітей з легким ступенем розумової відсталості та їх сімей, і майже відсутні праці в яких йдеться мова про підготовку фахівців до роботи з дітьми з помірною розумовою відсталістю та їх сім'ями. На нашу думку, ця проблема є перспективною для подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Н. А. Бугаєць. – Харків, 2002. – 18 с.
2. Жаровцева Т. Г. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім'ями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Т. Г. Жаровцева. – Одеса, 2007. – 44 с.
3. Ковалевська Н. В. Професійна підготовка студентів факультетів дошкільної педагогіки до роботи у сім'ях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Н. В. Ковалевська. – К., 2007. – 18 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
5. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах / В. Панок. – К. : Ніка-Центр, 2002. – С. 18-28.
6. Синьова Є. П. Тифлопсихологія : підручник / Є. П. Синьова. – К. : Знання, 2008. – 365 с.
7. Стрельникова Н. М. Формування у студентів педвузів педагогічної культури спілкування з батьками учнів шкіль : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Н. М. Стрельникова. – К., 1996. – 23 с.
8. Ткачева В. В. Технології психологічного изучения семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии / В. В. Ткачева. – М. : Психология, 2006. – 320 с.
9. Урядовий портал // Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>
10. Чепелева Н. В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н. В. Чепелева, Н. І. Пов'якель // Психологія : зб. наук. праць. – Вип. 3. – К. : НПУ ім. Драгоманова, 1998. – С. 35-41.
11. Шанскова Т. І. Соціально орієнтована підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи з батьками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Т. І. Шанскова. – К., 2002. – 20 с.
12. Галузінський В. М. Педагогіка як наука і навчальний предмет: поняття про педагогіку, категорії педагогічної науки, поняття про історію педагогіки, структура і галузі педагогіки, джерела педагогіки / Галузінський В. М., Євтух М. Б. // Галузінський В. М. Педагогіка: теорія та історія / Галузінський В. М., Євтух М. Б. – К., 1995. – С. 4-16.

References

1. Bugacc' N. A. Profesijno-pedagogichna pidgotovka majbutnih uchiteliv do roboti z sim'ejju uchnja : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 „Teorija i metodika profesijnoї osviti” / N. A. Bugacc'. – Harkiv, 2002. – 18 s.
2. Zharovceva T. G. Teoretiko-metodichni zasadi pidgotovki majbutnih fahivciv doshkil'noї osviti do roboti z neblagopoluchnimi sim'jami : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra ped. nauk : spec. 13.00.04 „Teorija i metodika profesijnoї osviti” / T. G. Zharovceva. – Odessa, 2007. – 44 s.
3. Kovalevs'ka N. V. Profesijna pidgotovka studentiv fakul'tetiv doshkil'noї pedagogiki do roboti u sim'jah : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 „Teorija i metodika profesijnoї osviti” / N. V. Kovalevs'ka. – K., 2007. – 18 s.
4. Nacional'na doktrina rozvitku osviti Ukraїni u XXI stolitti [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
5. Panok V. Reformuvannja zmistu, form i metodiv pidgotovki praktikujuchih psihologiv jak nagal'na vimoga suspil'noї praktiki // Problemi pidgotovki i pidvishhennja kvalifikacii praktichnih psihologiv u vishnih navchal'nih zakladah / V. Panok. – K. : Nika-Centr, 2002. – S. 18-28.
6. Sin'ova Є. P. Tiflopsihologija : pidruchnik / Є. P. Sin'ova. – K. : Znannja, 2008. – 365 s.
7. Strel'nikova N. M. Formuvannja u studentiv pedvuziv pedagogichnoї kul'turi spilkuvannja z bat'kami uchniv shkiv : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 „Teorija i metodika profesijnoї osviti” / N. M. Strel'nikova. – K., 1996. – 23 s.
8. Tkacheva V. V. Tehnologii psihologicheskogo izuchenija semej, vospityvajushhijh detej s otklonenijami v razvitii / V. V. Tkacheva. – M. : Psihologija, 2006. – 320 s.
9. Urjadovij portal // Єdinij veb-portal organiv vikonavchoї vladi Ukraїni [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>
10. Chepeleva N. V. Teoretichne obruntuvannja modeli osobistosti praktichnogo psihologa / N. V. Chepeleva, N. I. Pov'jakeľ // Psihologija : zb. nauk. prac'. – Vip. 3. – K. : NPU im. Dragomanova, 1998. – S. 35-41.
11. Shanskova T. I. Social'no orientovana pidgotovka majbutnih uchiteliv pochatkovoї shkoli do roboti z bat'kami : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 „Teorija i metodika profesijnoї osviti” / T. I. Shanskova. – K., 2002. – 20 s.
12. Galuzins'kij V. M. Pedagogika jak nauka i navchal'nij predmet: ponjattja pro pedagogiku, kategorii pedagogichnoї nauki, ponjattja pro istoriju pedagogiki, struktura i galuzi pedagogiki, dzherela pedagogiki / Galuzins'kij V. M., Evtuh M. B. // Galuzins'kij V. M. Pedagogika: teorija ta istorija / Galuzins'kij V. M., Evtuh M. B. – K., 1995. – S. 4-16.